

RĪGAS TEHNISKĀ UNIVERSITĀTE
INŽENIEREKONOMIKAS UN VADĪBAS FAKULTĀTE
Starptautisko ekonomisko sakaru un muitas institūts
Muitas un nodokļu katedra

Ieva Nagle
Ilvija Ulmane
Aleksandra Šutova
Bruno Bergmanis

Neregistrētās nodarbinātības izplatība Latvijā un to apkarošanas iespējas

Zinātniskie vadītāji:

asoc. profesors, ekonomikas doktors
Māris Jurušs

docente, ekonomikas doktore
Justīna Hudenko

Rīga 2020

SATURA RĀDĪTĀJS

Kopsavilkums	3
1. Teorētiskā daļa	Error!
Bookmark not defined.	
1.1. Nereģistrētas nodarbinātības definīcija un klasifikācija	5
1.2. Situācija ar neregistrēto nodarbinātību Latvijā un ES	7
1.3. Neregistrētas nodarbinātības motivācija	10
2. Praktiskā daļa	12
2.1. Metodoloģijas apraksts	12
2.2. Projektā iegūtie rezultāti	15
2.3. Diskusijas	28
Secinājumi un priekšlikumi	31
Izmantotas literatūras un avotu saraksts	32

KOPSAVILKUMS

Valsts darba inspekcijas (2019) darbības pārskats liecina, ka Latvijā ir novērojams augsts neregistrētas nodarbinātības līmenis: 2018. gadā veiktajās 2849 pārbaudēs – 42% bija “veiksmīgas” un tika identificēti 1198 neregistrēti darbinieki. Putniņa un Saukas (2018) pētījuma rezultāti liecina, ka neregistrēta nodarbinātība veido būtiskāku ēnu ekonomikas sastāvdaļu. Līdzīgi rezultāti ir uzrādīti visās Baltijas valstīs un caurmērā Eiropā.

Pfau-Effinger (2019) secina savā pētījumā, ka neskatoties uz neregistrētās nodarbinātības problēmas nopietnību, joprojām pastāv atšķirīgās sociālās konstrukcijas gan neregistrētās nodarbinātības definēšanā, gan izpratnē par galvenajiem motivējošiem faktoriem, gan arī viedokļiem par tā izplatību.

Pamatojoties uz identificētajam pretrunām esošajos pētījumos tika izvirzīts šāds pētījuma mērķis – analizēt Latvijas iedzīvotāju izpratni par neregistrētas nodarbinātības jēdzienu un iecietību pret šo parādību, kā arī secināt nosacījumus pie kuriem tā būtu legalizējama. Pēc teorētisko atziņu apkopošanas, tika izvirzīti šādi pētījuma jautājumi:

- 1) Kas ir sociāli saprotams ar neregistrēto nodarbinātību?
- 2) Kāda ir aktuālā situācija ar neregistrēto nodarbinātību Latvijā?
- 3) Kādi ir nosacījumi, pie kurām neregistrētā nodarbinātība var tikt legalizēta?

Darba mērķa sasniegšanai tika veikti šādi uzdevumi:

- 1) Veikts esošo pētījumu teorētisko atziņu apkopojums, ģeneralizācija un analīze;
- 2) Uz pirmā uzdevuma pamatā sastādīti anketas jautājumi, kas tika testēti uz pilota grupas;
- 3) Atlasīta 100 cilvēku liela, pēc dzimuma, vecuma un nodarbinātības sfēras līdzīgā Latvijas izplatībai, respondentu grupa un veikta respondentu aptauja;
- 3) Analizēti anketēšanas gaitā iegūtie rezultāti, izmantojot grupēšanas, grafiskās interpretācijas un statistiskās analīzes metodes;
- 4) Iegūtie rezultāti prezentēti un izdiskutēti RTU 61. Studentu zinātniski tehniskās konferences sekcijā «Nodokļi un muita», kas notika 20. aprīlī attālinātā režīmā, kurā piedalījās Latvijas Nodokļu konsultantu asociācijas un VID pārstāvji;
- 5) Analizējot iespējamās interpretēšanas riskus, tika veikti secinājumi un izteikti neregistrētas nodarbinātības apkarošanas priekšlikumi.

Šis projekta apraksts organizēts atbilstoši pētījuma uzdevumiem: Pirmā nodaļā apkopoti ar neregistrēto nodarbinātību saistītie teorētiskie aspekti. Otrā nodaļā sniegtā informācija par lietoto anketēšanas metodi un iztirzāti anketēšanas rezultāti. Trešā nodaļā iekļauti zinātniski tehniskās konferencē piedāvātas diskusijas tēzes un to rezultāti. Nobeigumā tika sniegts secinājumu un priekšlikumu apkopojums. Anketas paraugs un references grupas sadalījums pēc dzimuma, vecuma un nodarbinātības ir sniegti darbā pielikumos.

Darba gaitā ir secināta nepieciešamība diferencēt neregistrētās nodarbinātības definējumu atkarībā no nodarbinātības regularitātes un attiecībām ar darba devēju, riska uztveres atšķirības dažādās nozarēs un nodarbinātības veida, kā arī Latvijai specifiskie "praktiski" motīvi.

1. TEORĒTISKĀ DAĻA

Esošo atziņu par neregistrētas nodarbinātības apkopošanai studenti izmantoja Rīgas Tehniskās universitātes (RTU) Inženierekonomikas un vadības fakultātes Starptautisko ekonomisko sakaru un muitas institūta (SESMI) noslēguma darbus:

- 1) Dagnes Apines 2019.gadā aizstāvētu maģistra darbu "Neregistrētas nodarbinātības apkarošanas koncepcija Latvijā"; un
- 2) Jekaterinas Šabanovas 2019.gadā aizstāvētu bakalaura darbu "Neregistrēto pašnodarbināto personu radītās nodokļu plaisas analīze un novērtēšana".

Studenti ir ģeneralizējuši teorētiskus aspektus attiecībā uz izvirzītajiem pētījuma jautājumiem.

1.1. Neregistrētas nodarbinātības definīcija un klasifikācija

Latvijā par "neregistrētu nodarbinātību" ir saprotamas apmaksātas darbības, kas ir likumīgas, bet slēptas no valsts, jo tās nav deklarētas attiecīgajām valsts struktūrām pat ja šādu deklarāciju pieprasa valsts tiesību aktos. Oficiālās definīcijas ir šādas:

- Valsts darba inspekcija (VDI) (2016): "Neregistrētā nodarbinātība – darbs, kas ir legāls pēc savas būtības, bet bez rakstveida noslēgta darba līguma un/vai reģistrēšanas Valsts ieņēmumu dienestā" VDI izmeklē, uzskaita un piemēro administratīvās sankcijas par gadījumiem, kad: ar darbinieku nav rakstveida noslēgts darba līgums vai darba ņēmējs uzsācis darbu, bet nav deklarēts Valsts ieņēmumu dienestā;
- Labklājības ministrija (2017): "Neregistrētā nodarbinātība ir nodarbinātība bez darba līguma vai ar darba līgumu, kas nav noformēts atbilstoši spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem (nelegālā nodarbinātība), ar daļēji nenomaksātiem nodokļiem un valsts sociālās apdrošināšanas obligātajām iemaksām („aploksņu alga”, pašnodarbināto atalgojuma un honorāru daļa, par kuru netiek nomaksāti nodokļi) un nodarbinātība virs darba līgumā noteiktā laika, par kuru netiek veikta darba samaksa (nepilnīga darba laika uzskaitē)".

Latvijas Universitātes (2007) veiktā pētījumā secināts, ka darbinieku var uzskatīt par neregistrētu, ja piemērojams vismaz viens no šādiem kritērijiem:

- darbinieks veic vai piedalās neregistrētā uzņēmējdarbībā (pilnīgi neregistrētais darbinieks);
- darbinieks tiek nodarbināts pie reģistrēta darba devēja, bet nav reģistrēts atbilstoši valsts likumdošanai un normatīvajiem aktiem, t.i., bez darba līguma (pilnīgi neregistrētais darbinieks);
- darbinieks tiek nodarbināts pie reģistrētā darba devēja uz darba līguma pamata, bet saņem atalgojumu, par kuru daļēji vai pilnībā netiek nomaksāti nodokļi (tā saucamā „aploksņu alga”) (daļēji neregistrētais darbinieks);
- darbinieks tiek nodarbināts pie reģistrēta darba devēja uz darba līguma pamata, bet netiek uzskaitītas virsstundas, darbs brīvdienās un svētku dienās (daļēji neregistrētais darbinieks).

Ārzemju avotos pastāv atšķirīgās neregistrētas nodarbinātības sociālā konstrukcijā (Pfau-Effinger, 2019). Piemēram, Vācijā, pastāv diezgan augsta juridiskā tolerance pret neregistrēto nodarbinātību, t.i. darbs, kas notiek privātās mājsaimniecībās un ja tas ir saistīts ar palīdzību draugiem, tiktu definēts ka brīvprātīgais darbs un dāvanu apmaiņa. Turpretim, Dānijā nedeklarēta darba definīcija ir daudz pilnīgāka, ietver tajā jebkura veida produktīvas darbības, par kurām maksā skaidrā naudā vai natūrā.

Likumīgās, bet nedeklarētas aktivitātes nav viendabīgas, bet ir klasificējamās vairākās grupās. Labklājības ministrija (2007) nodala to šādi:

- darbs bez līguma;
- darbs ar algas izmaksu "aplaksnē";
- darbs, par kuru daļēji netiek maksāti nodokļi un valsts sociālās apdrošināšanas iemaksas;
- darbs ar nepareizo darba laika uzskaiti: neapmaksātas virsstundas, darbs nakts stundās, darbinieks nesaņem pilnīgu atalgojumu atbilstoši nostrādātajam darba laikam;
- pašnodarbināto ienākumi, honorāri, par kuriem netiek nomaksāti nodokļi.

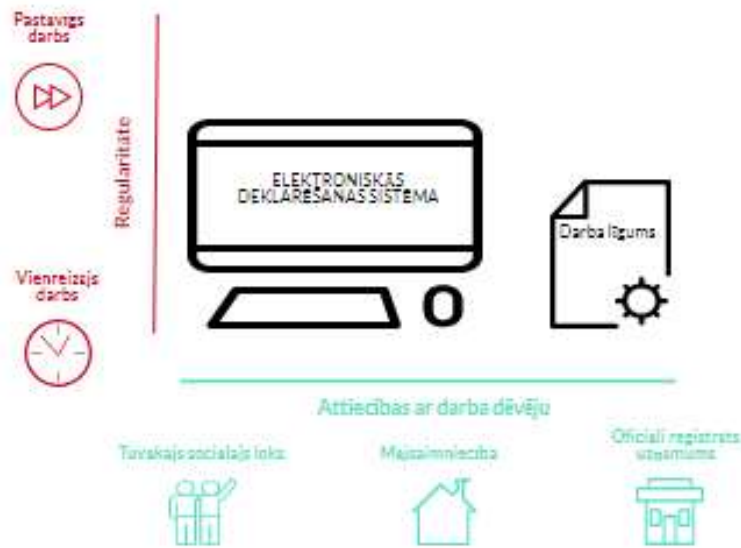
Eiropas Komisija (2019) klasificē nedeklarētu nodarbinātību pēc nodokļu maksātāja statusa, nodalot:

- darbu pie darba dēvēja to daļēji vai pilnībā nedeklarējot, ("nepietiekami deklarēts darbs" vai "aplokšņu algas"); un
- pašnodarbināto darbu, kad pašnodarbinātas personas sniedz pakalpojumus oficiālam uzņēmumam, vai citiem klientiem (mājsaimniecībām).

Eurobarometr pētījumā (Williams & Renooy, 2014) par neregistrētu nodarbinātību ES izmanto šādu dalījumu:

- neregistrētā nodarbinātība oficiālajā uzņēmumā, kad visas algas tiek izmaksātas "aplaksnēs", vai arī daļēji nedeklarētas;
- neregistrētā pašnodarbinātība – darbs oficiālam uzņēmumam vai citam klientam, piemēram, mājsaimniecībai, kas ir līdzīgas pašnodarbinātībai;
- sociālā neregistrētā nodarbinātība – darbs, kas saistīts ar preču un pakalpojumu piegādi tieši patērētājiem, kuri ir kaimiņi, ģimene, draugi vai paziņas.

No šīm atziņām seko, ka sociāli atbalstāma izpratne par to, kas ir neregistrētā nodarbinātība, var atšķirties, atkarībā no nodarbinātības veida. Tāpēc darba autori ir izvirzījuši hipotēzi, ka oficiālā neregistrētas nodarbinātības koncepcija var tikt sociāli uztverta dažādi atkarībā no divu nodarbinātības veidu dimensijām – regularitāte un attiecības ar darba devēju, skat. 1.1. attēlu.

1.1. attēls. Neregistrētas nodarbinātības sociālā iecietība, atkarībā no nodarbinātības un attiecībām ar darba devēju.

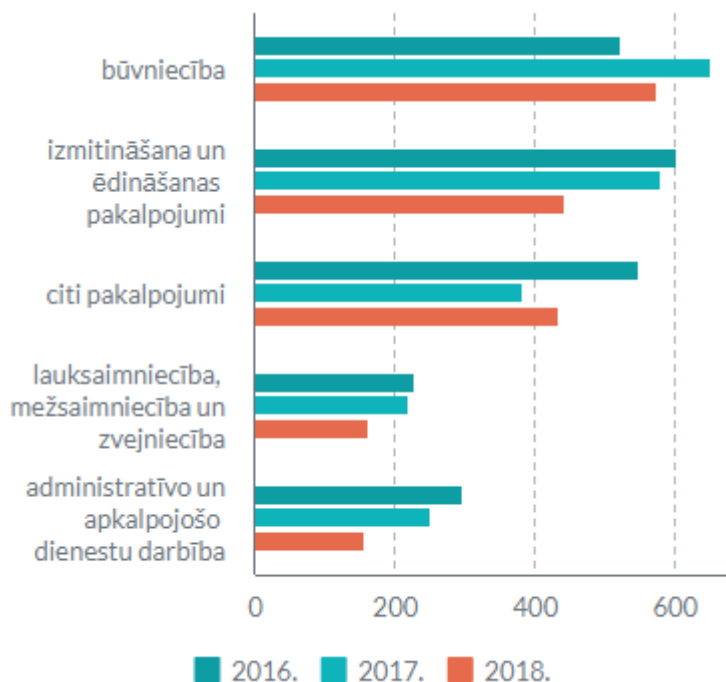
1.2. Situācija ar neregistrēto nodarbinātību Latvijā un ES

Pēdējie dati par situācijas neregistrētas nodarbinātības jomā ir pieejami par 2018.gadu.

Putniņa un Saukas (2018) pētījuma rezultāti liecina, ka būtiskākā ēnu ekonomikas sastāvdaļa Baltijā ir nelegālā nodarbinātība, kas veido 17,4%, 18,7% un 17,8% no kopējās ēnu ekonomikas attiecīgi Latvijā, Igaunijā un Lietuvā.

VDI (2019) veikto pārbažu statistika liecina, ka Latvijā ir novērojams augsts neregistrētas nodarbinātības līmenis: 2018. gadā veiktajās 2849 pārbaudēs – 42% bija “veiksmīgas” un tika identificēti 1198 neregistrēti darbinieki. Tostarp, 666 personas no tiem vispār nebija parakstījušas rakstiskus darba līgumus un nebija deklarētas Valsts ieņēmumu dienestā (VID); 362 bija noslēguši rakstiskus darba līgumus, bet nebija reģistrējušies VID, un 170 personas neslēdza rakstiskus darba līgumus, bet tika deklarētas VID.

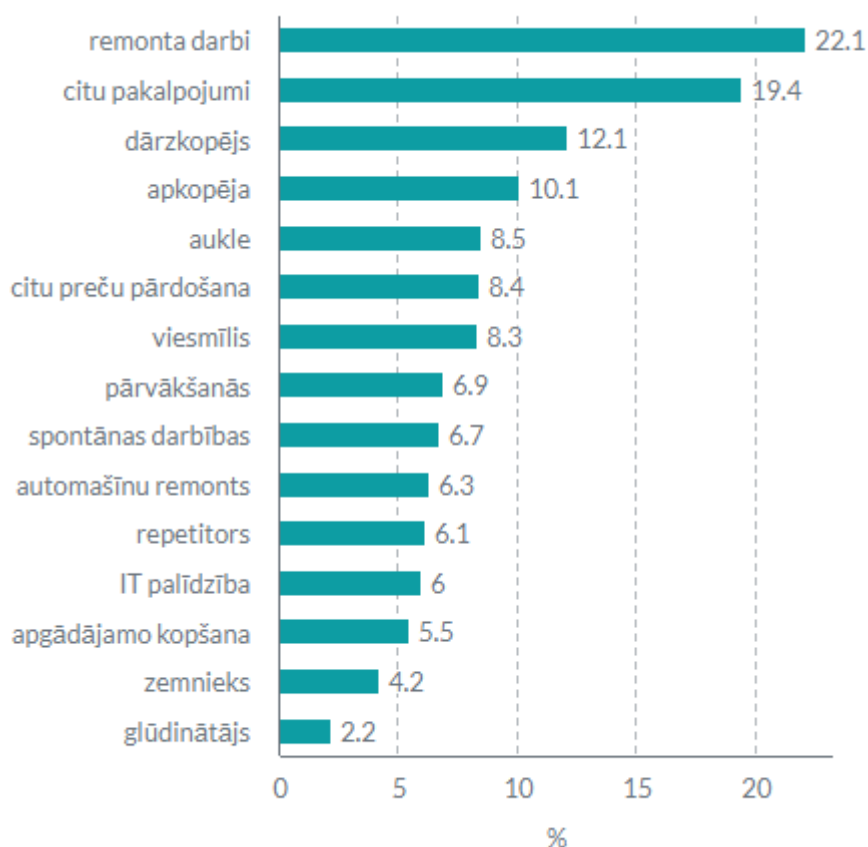
VDI veikto pārbažu rezultāti 2016.-2018.gados sadalījumā pa nozarēm apskatāmi 1.2. attēlā.

1.2. attēls. Latvijā neregistrēto personu skaita uz 100 000 nozarē atklāšanas gadījumu pārbaudēs dinamika, 2016. -2018. gadā.
(VDI, 2019)

1.2.attēls parāda, ka Latvijā neregistrētās nodarbinātības visvairāk ir izplatīta būvniecībā, kur 2018. gadā identificētais neregistrēto darbinieku skaits sastādīja tēju piektdaļa no kopējā neregistrēto darbinieku skaita. Šāds īpatsvars nav būtiski mainījies apskatītajā periodā. Pārējās nozarēs neregistrētās nodarbinātības skaits nav būtiski atšķirīgs un tam ir tendences samazināties izņemot “citu pakalpojumu” sektoru.

Saistībā ar *Eurobarometr* pētījuma datiem, var izvirzīt apgalvojumu, ka “citos pakalpojumos” salīdzinoši zems neregistrētas nodarbinātības līmenis varētu liecināt par nepietiekoši efektīvu pārbaudžu veikšanu. Nozīmīgākie neregistrētās nodarbinātības veidi Eiropas līmenī ir atspoguļoti 1.3.attēlā.

1.3. attēls. Galvenie neregistrētās nodarbinātības veidi.
(Popescu & Cristescu, 2016)

No 1.3. attēla var secināt *Eurbarometr* iegūtus rezultātus par nozīmīgākiem neregistrētās nodarbinātības aktivitātēm, t.i.: remonts (22,1%), citu pakalpojumu pārdošana (19,4%) un dārzkopība (12,1%). Var arī pamanīt, ka lielu daļu no neregistrētās nodarbinātības veido mājas apstākļos veiktās darbības: uzkopšana, drēbju gludināšana, dzīvokļu remonts, dārzkopība un automašīnu remonts.

Analizējot 1.3. attēla rezultātus kopsakarībā ar VDI veikto pārbaužu rezultātiem sadalījumā pa nozarēm, autori ir izvirzījuši hipotēzi, ka neregistrētās nodarbinātības izplatība var atšķirties dažādos ekonomikas sektoros atkarībā no tā cik bieži un cik efektīvi tiek veiktas pārbaudes.

Attiecībā uz neregistrēto darbinieku sadalījumu pēc vecuma grupām, *Popescu* (2016) dati norāda, ka 37% no neregistrētā nodarbinātībā iesaistītajiem ir vecumā no 35 līdz 54 gadiem, 24% atbilst vecuma grupai 25-34, bet citi 21% ir vecumā no 15 līdz 24 gadiem. Tikai 12% atbilst vecuma grupai no 55 līdz 64 gadiem, bet citi 6% ir vecāki par 65 gadiem. No 1234 respondentiem, kas strādā, neregistrējot savus ienākumus, 62% bija vīrieši un tikai 38% sievietes.

Attiecībā uz aktivitāšu sadalījumu neregistrētā nodarbinātībā *Eurobarometr* (2016) pētījums norāda, ka 19% no aptaujātajiem uzskatīja sevi par bezdarbnieku vai īslaicīgi nestrādājošo, 13% bija studenti, bet pārējie 11% bija kvalificēti strādnieki un vairāk par 10% bija pensijā vai cilvēki nespējīgi strādāt. Neliela

daļa no viņiem, kas pārstāv apmēram 8% respondentu, strādāja pakalpojumu jomā, savukārt mazāk nekā 5% katrs bija nekvalificēts strādnieks. Dažas citas retāk nodarbinātas profesijas (ar mazāk nekā 4% katrā) bija zvejnieki, amatnieki, veikala īpašnieki vai vidējā līmeņa vadība.

Autori secinājuši, ka situācijas par neregistrētās nodarbinātību novērtējums dinamiski mainās un var tikt atšķirīgi vērtēts atkarībā no nodarbinātības veida. Tāpēc darba autori ir pieņēmuši lēmumu, ka nodarbinātību un nedeklarētu ienākumu apjomu arī jāvērtē saistībā ar iepriekš noteiktajām dimensijām – regularitāte un attiecības ar darba devēju.

1.3. Neregistrētas nodarbinātības motivācija

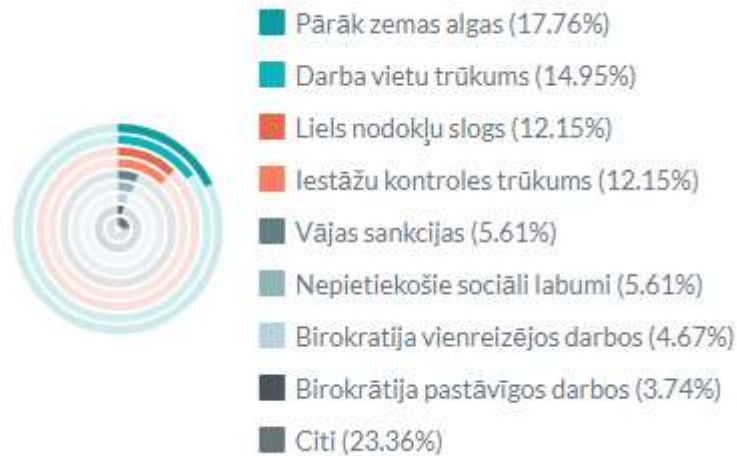
Pfau-Effinger (2019) neregistrētās nodarbinātības motivāciju klasificējusi trijās grupās:

- izvairīšanās no nabadzības – galvenā pazīme ir, tas ka neregistrēts darbs ir nodarbināto galvenais ienākuma avots. Šīs grupas pārstāvji ir to iedzīvotāju vidū, kuri saskaras ar ierobežojumiem oficiālā nodarbinātībā. Tapāt, šāda motivācija var rasties zemas algas ietekmē, kad ienākumi ir zem nabadzības robežas. Nereti šāda motivācija ir izplatīta saistībā ar pakalpojumu sniegšanu privātām māsaimniecībām, īpaši starp sievietēm, kas veic uzkopšanas, apgādāmo kopšanas un citus uzdevumus, kuriem nepieciešamās zema līmeņa prasmes;
- blakusdarbs (“haltūra”) – visbiežākā skolēnu un studentu motivācija, kas izglītības laikā veic gadījuma darbus, nemaksājot nodokļus, kā arī pastāvīgo un reģistrēto darbinieku “otrā nodarbinātība”. Tas tiek uzskatīts par dominējošo vīriešu neregistrētās nodarbinātības motivācijas veidu;
- solidaritāte – motivācija, kas ir raksturīga neregulētām nozarēm ar zemo produktivitāti un lielām pieprasījuma svārstībām (būvniecība, transporta remonts, ēdināšanā, lauksaimniecība u.c.). Motivācijas pamatā ir vispārējā ticība, tam ka visa nozare samazina izmaksas, apejot likumā pieņemto algas minimumu un nodokļus un sociālo iemaksu maksāšanas, darba laika regulēšanu, veselības un drošības ievērošanu darba vietā.

Autori ir izvēlējušus detalizētāk uzpētīt trešo motivācija veidu – kādā mērā solidaritāte (jeb valdošā sociālā uztvere) ietekmē neregistrētas nodarbinātības izplatību. Šim nolūkam tika izvirzītas divas hipotēzes:

- 1) no pieprasījuma puses: nozares nodokļu maksātāji ir pārliecināti, ka viņu klientiem svarīgākais nosacījums ir panākt galaprodukta izdevīgāku cenu, pat ja tas ir saistīts ar nelegālām darbībām;
- 2) no piedāvājuma puses: nozares nodokļu maksātāji ir pārliecināti, ka citi nodokļu maksātāji nozarē darbu nozarē neregistrē, pilnībā vai daļēji, un rīkojās līdzīgi, lai nodrošinātu savu konkurētspēju.

Eurobarometr starptautiskajā pētījumā (Popescu & Cristescu, 2016), kas tika veikts 28 ES valstīs, tika noteikti galvenie neregistrētas nodarbinātību izraisīši faktori ES līmenī un novērtēta to nozīme. Rezultāti ir apskatāmi 1.4. attēlā.

1.4. attēls. Galvenie neregistrētas nodarbinātības iemesli Eiropas valstīs, %
(Popescu & Cristescu, 2016)

No 1.4. attēla var secināt, ka prioritārie iemesli neregistrētai nodarbinātībai Eiropā ir pārāk mazs atalgojums un regulāru darba vietu trūkums darba tirgū. Savukārt, ka vismazāk nozīmīgums aptaujātās personas norāda grūtības ar preču vai pakalpojumu pārdošanu un dažādus administratīvus šķēršļus.

Autori, ir izvirzījuši hipotēzi, ka Latvijā pastāv savi vēsturiski iesāknējušies motivatori, kurus ir noteikušās izmantojot “prātā vētras” metodi un ir piedāvājuši respondentu novērtējumam.

Pamatojoties uz teorētisko atziņu apkopojumu, autori katram pētījuma jautājuma tika izvirzījuši hipotēzes, kuru pārbaudei nākamā pētījumā solī izvēlējas anketēšanas jautājumus:

- 1) Kas ir sociāli saprotams ar neregistrēto nodarbinātību?
 - Neregistrētas nodarbinātības koncepcija uztver dažādi atkarībā no nodarbinātības regularitātes un attiecībām ar darba devēju;
- 2) Kāda ir aktuālā situācija ar neregistrēto nodarbinātību Latvijā?
 - Neregistrēto ienākumu sadalījums mainās atkarībā no nodarbinātības veida.
- 3) Kādi ir nosacījumi, pie kurām neregistrētā nodarbinātība var tikt legalizēta?
 - Solidaritāte (jeb valdošā sociālā uztvere) ir galvenais motivācijas veids Latvijā: klientiem svarīgākais ir cena un nodokļu maksātāji ir pārliecināti ka citi nodokļu maksātāji darbu neregistrē;
 - Latvijā ir vēsturiski attīstījušies specifiskie motivatori, kas ir atšķirīgi no Eiropā valdošajiem.

2. PRAKTISKĀ DAĻA

Šajā nodaļā ir atspoguļoti autoru veiktās aptaujas metodoloģiskais apraksts, aptaujas rezultāti un rezultātu RTU 61. Studentu zinātniski tehniskās konferences sekcijā «Nodokļi un muita» apspriešanās kopsavilkums.

2.1. Metodoloģijas apraksts

Darba autori, pamatojoties uz 1. nodaļā teorētisko aspektu ģeneralizācijas un izvirzītājām hipotēzēm, sastādīja strukturēto anketu (1. pielikums). Anketu veido šādas sadaļas:

- 1) uzruna un brīdinājums, ka sniegtās atbildes būs reģistrētas un apstrādātas anonīmi. Tika uzsvērts, ka anketēšanas rezultāti tiks izmantoti tikai un vienīgi sociālo parādību izpētei un nekāda gadījumā netiks nodotas neapkopotā veidā nevienai trešajai personai;
- 2) septiņi slēgtie un obligātie aizpildīšanai jautājumi: no kuriem trīs ar gataviem variantiem un četri ar atbildēm pēc Likerta skalas;
- 3) trīs demogrāfiskie jautājumi: dzimums, vecums, nodarbinātības statuss.

Anketas veidošanā īpaši tika uzmanīti šādi riski:

- uzdotie jautājumi ir tādi, uz kuriem cilvēki nevēlas atbildēt nevēloties atklāt savu saistību ar neregistrētu nodarbinātību;
- lietotā oficiālā terminoloģija ir pārāk formālā un var tikt pārprasta ar respondentiem, kuru teorētiskās zināšanās ir virspusējās.

Lai mazinātu šos riskus, autoru veidoja “prāta vētru” ar nolūku izstrādāt iespējami piesardzīgus jautājumus, kurās daļēji ietver teorētiskus aspektus un jūtu aizsardzību. Izstrādātais anketas projekts tika divreiz notestēts uz 10 cilvēku lielas pilota grupas, kurai tika uzdots piefiksēt: vai ir pietiekoši skaidras instrukcijas, ka aizpildīt anketu; vai jautājumu formulējums ir skaidri saprotams un vai atbilžu variantu formulējums ir izsmeļošs.

Pēc pilota testiem, anketas tika uzlabotas un piedāvātas respondentiem, kas bija īpaši atlasīti ar studentiem ar nolūku panākt Latvijas nodarbināto personu ģenerālkopai līdzīgo izlasi pēc dzimuma, vecuma un nodarbošanās parametriem. Ievērojot studiju procesa mērķus, izlases lielums tika aprēķināts pieņemot varbūtību 95% un izlases kļūdu 10% (Gorža, 2003):

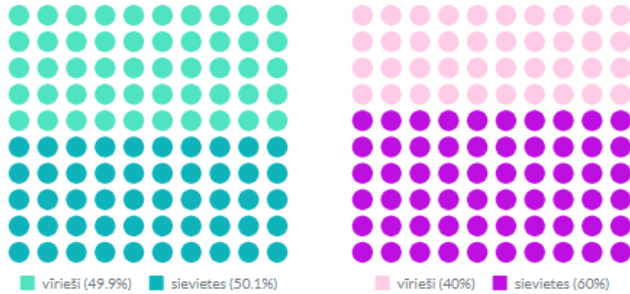
$$n = \frac{t^2 s^2}{\Delta_x^2} = 96 (\sim 100), \text{ kur} \quad (2.1.)$$

t – varbūtības koeficients;

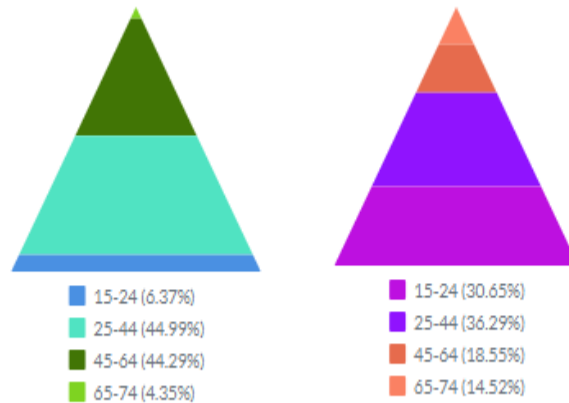
s^2 – izlases dispersija;

Δ_x^2 – robežkļūda.

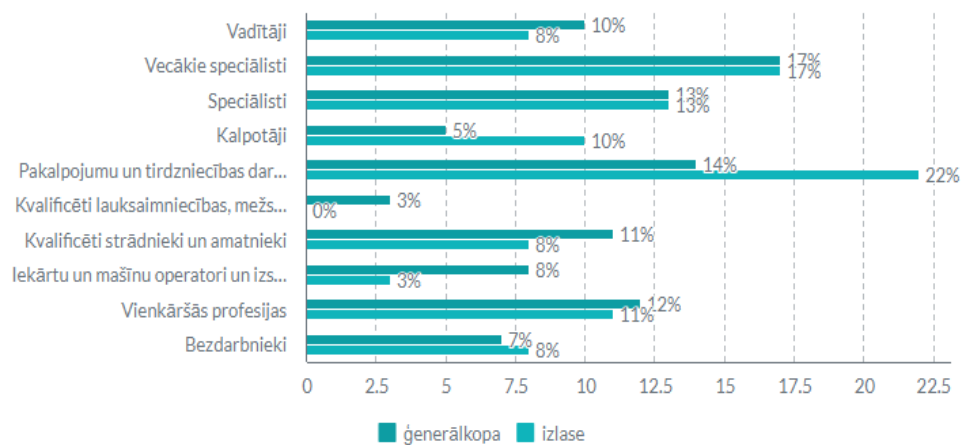
Anketa tika nosūtīta 100 respondentiem, kuri tika speciāli atlasīti, lai maksimāli tuvinātos pētāmo pazīmju (dzimums, vecums un nodarbinātība) ģenerālkopas sadalījumam ar pieļaujamo kļūdu, skat 2.1. attēlu.

a. Dzimums

b. Vecums

c. Nodarbinātība

2.1. attēls. Ģenerālkopas un izlases sadalījuma salīdzinājums pēc dzimuma (a), vecuma (b) un nodarbinātības (c) (ģenerālkopas dati pamatojoties uz csb.gov.lv 2019.gada 4.ceturkšņa datiem)

Anketēšana tika veikta elektroniski divu nedēļu laikā. Visi respondenti ir snieguši visas atbildes – trūkstošie dati netika konstatēti. Autori atzīmēja, ka lielāko interesi anketēšanā bija izraisījuši darbspējīga vecuma respondenti, kuriem ir pastāvīgs darbs oficiāli reģistrētā uzņēmumā. Vīrieši, vecuma grupā 15 – 24 un 41 – 62, atbildēja ilgāk ka pārējie. Visatsaucīgākās bija sievietes vecuma grupās 25 – 40 un 41 – 62, zemāka atsaucība tika novērota no abu dzimuma vecuma grupas 15 – 24. Anketēšanas gaitā grupās 41+, gan sievietēm, gan vīriešiem mazāk skaidri 3., 4. un 5. jautājumi. Anketēšanas gaitā pamanāmās arī atsevišķās neatbilstības respondentu atbildēs: 4 no 100 aptaujātajiem atbildēja, ka uzskata, ka valstī nepastāv nelegālā nodarbinātība, tajā pat laikā atbildot, ka ir saņēmuši neregistrētus ieņēmumus.

Pēc anketēšanas pabeigšanas katrs students izvēlējās vienu pētījuma jautājumu un veica informācijas apstrādi izmantojot MS EXCEL. Katram jautājumam, tikai pārbaudītas: informācijas atbilstība iepriekš izvirzītajām hipotēzēm un pētījuma izlases atbilstību ģenerālajai kopai.

Autori ir izvirzījuši hipotēzes: pārbaudāmo (nulle) apzīmējot katru (X) hipotēzi ar ($H_{X_{0y}}$) un alternatīvās, kuru pieņem ja tiks noraidīta nulles hipotēze, apzīmējot katru (X) alternatīvo hipotēzi ($H_{X_{ay}}$), un kur y ir hipotēzes daļas kārtējais numurs.

2.1.1. Pirmā hipotēze:

H1₀₁: Nodarbinātības reģistrācijas nepieciešamības vidējā uztvere būtiski atšķiras atkarībā no nodarbinātības regularitātes;

H1_{a1}: Nodarbinātības reģistrācijas nepieciešamības vidējā uztvere būtiski neatšķiras atkarībā no nodarbinātības regularitātes;

Mazo grupu apjoma dēļ, šī hipotēze tika pārbaudīta salīdzinot divas grupu vidējās.

H1₀₂: Nodarbinātības reģistrācijas nepieciešamības vidējā uztvere būtiski atšķiras atkarībā no attiecībām ar darba devēju;

H1_{a2}: Nodarbinātības reģistrācijas nepieciešamības vidējā uztvere būtiski neatšķiras atkarībā no nodarbinātā attiecībām ar darba devēju;

Hipotēzes tika pārbaudītas salīdzinot empīrisko t vērtību ar normāla sadalījuma kritisko vērtību t_{α} vērtību, pie noteiktās varbūtības 95%.

2.1.2. Otrā hipotēze

H2₀₁: Neregistrēto ienākumu apjoms ir būtiski atšķirīgs pie dažādas nodarbinātības regularitātes;

H2₀₂: Neregistrēto ienākumu apjoms ir būtiski atšķirīgs pie dažādām attiecībām ar darba devēju;

H2₀₃: Neregistrēto ienākumu apjomam ir būtiska regularitātes un attiecību ar darba devēju mijiedarbība.

Hipotēzes pārbaude tika veikta ar dispersijas analīzi pie F vērtības noteiktās varbūtības 95%.

2.1.3. Trešā hipotēze

H3₀: Solidaritāte (jeb valdošā sociālā uztvere) ir galvenais motivācijas veids Latvijā: klientiem svarīgākais ir cena un nodokļu maksātāji ir pārliecināti ka citi nodokļu maksātāji darbu neregistrē;

H3_{a1}: Solidaritātei nav nozīmes, pat ja visi nozarē strādājošie pilnībā maksātu visus nodokļus, tas neveicinātu viņu labprātību pilnā nodokļu nomaksā;

H3_{a2}: Solidaritātei nav nozīmes, pat ja sociāli būtu nepieņemams iegādāties preci/pakalpojumu, par kuru ir zināms, ka tā nodrošināšanai ir izmantota neregistrētā nodarbinātība, tas neveicinātu ražotāja/pakalpojuma sniedzēja labprātību pilnā nodokļu nomaksā no tā nodarbināto algām.

Hipotēzes tika pārbaudītas salīdzinot iegūtas apvienotas vērtības.

2.1.4. Ceturtā hipotēze

H4₀₁: Riska uztvere tikt atklātam no Valsts Ieņēmumu Dienesta puses, nodarbojoties ar neregistrētu nodarbinātību nav būtiski atšķirīga pie dažādas nodarbinātības regularitātes;

H4_{a1}: Riska uztvere tikt atklātam no Valsts Ieņēmumu Dienesta puses, nodarbojoties ar neregistrētu nodarbinātību ir būtiski atšķirīga dažādos ekonomikas sektoros;

Hipotēzes pārbaude tika veikta ar dispersijas analīzi.

Hipotēžu pārbaudes gaitā tika identificētas arī blakus hipotēzes, kuras arī tika pārbaudītas ar dispersijas analīzi.

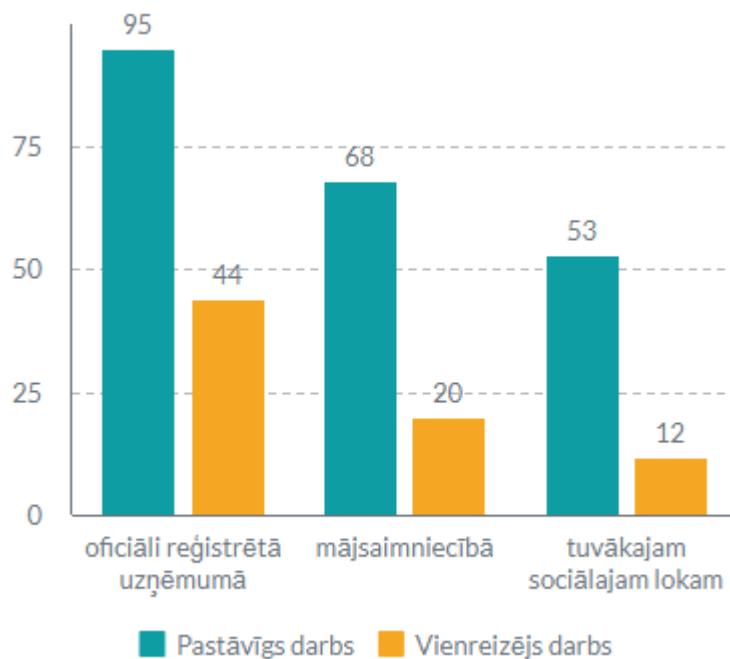
2.2. Projektā iegūtie rezultāti

Šajā apakšnodaļā ir izklāstīti anketēšanas rezultāti ir iedalīti atbilstoši pētījuma jautājumiem.

2.2.1. Kas ir sociāli saprotams ar neregistrēto nodarbinātību? Analizējot, kas ir sociāli saprotams ar neregistrēto nodarbinātību, tika uzdots jautājums: *“Vai Jūs piekrītat, ka Latvijā pastāv neregistrētā nodarbinātība, kas ir nodarbinātība bez darba līguma vai ar darba līgumu, bet ar daļēji nenomaksātiem nodokļiem?”* Lielākā daļa, jeb 96% no respondentiem, atbildēja, ka viņi piekrīt šim apgalvojumam, taču 12% no respondentiem nepiekrīt Labklājības ministrijas definējumā balstītā neregistrētās nodarbinātības definīcijai. Savukārt, 4% no respondentiem nepiekrīt apgalvojumam, ka Latvijā pastāv neregistrētā nodarbinātība.

Lai apspirinātu izvirzītu hipotēzi par neregistrētas nodarbinātības sociālās iecietības atšķirībām atkarībā no darba regularitātes un attiecībām ar darba devēju, tika izvirzīts otrs jautājums: “Jūsaprāt, kādā/os gadījumā/os darbs būtu jāreģistrē Valsts Ieņēmumu Dienestā Jums vai Jūsu darba devējām?”. Iegūto atbilžu apkopojumu var apskatīt 2.2.attēlā.

2.2. attēls norāda, ka izvirzīto H1 hipotēzi nevar noraidīt. Grafiski ir skaidri saskatāms, ka iecietība pret nepieciešamību reģistrēt nodarbinātību krīt atkarībā no darba regularitātes – pastāvīga darba reģistrēšanas nepieciešamību atzīme vidēji 2,8 reizēs biežāk, ka vienreizējo darbu un arī no tā, cik tuvas ir attiecības ar darba devēju. Tā, ja pastāvīgo darbu oficiāli reģistrētā uzņēmumā uzskata par nepieciešamu reģistrēt 95% no respondentiem, tad reģistrēt pastāvīgu darbu tuvākajam sociālajam lokam (kaimiņi, ģimene, draugi vai paziņas) uzskata par nepieciešamu vien 53% no respondentiem. Tātad, ar varbūtību 95% var secināt, ka pastāvīgas nodarbinātības reģistrācijas nepieciešamības vidējā uztvere ir augstāka, ka vienreizējo darbu reģistrācijas nepieciešamības vidējā uztvere.

2.2. attēls. Atbilžu jautājumā: “Jūsaprāt, kādā/os gadījumā/os darbs būtu jāreģistrē Valsts Ieņēmumu Dienestā Jums vai Jūsu darba devējām?” apkopojums

Veicot t testu H2 hipotēzes rezultātu pārbaudei, tika iegūts t vērtības rezultāts 0,0433, pretēji kritiskai vērtībai $t_{95,100} = 1,984$. Tātad, ar varbūtību 95% nodarbinātības reģistrācijas nepieciešamības vidējā uztvere būtiski atšķiras atkarībā no attiecībām ar darba devēju.

Analizējot šo informāciju kopsakarībā ar citiem jautājumiem, autori ir secinājuši, ka neskatoties uz gandrīz vienisprātis par nepieciešamību reģistrēt pastāvīgo darbu oficiāli reģistrētā uzņēmumā, 68% no pozitīvi atbildējušiem respondentiem paši tomēr bija saņēmuši nedeklarētu ieņēmumus no šāda veida darbiem. Līdzīgā situācija ir novērojama arī citās nodarbinātību veidu grupās. Ka liecina par to ka

izpratne par to kas ir neregistrētā nodarbinātība un faktiskā rīcībā var nesakrist un ir atkarīgā no citiem faktoriem.

2.2.2. Kāda ir aktuālā situācija ar neregistrēto nodarbinātību Latvijā? Vērtējot situāciju ar neregistrēto nodarbinātību Latvijā novērtēšanai tika uzdots obligāts jautājums par procentuāli nedeklarēto atalgojumu (sadalīts sešās grupās un pieļaujot izslēdzošo atbildi “neesmu guvis šādus ienākumus”) pēdējo 12 mēnešu laikā sadalījumā pēc nodarbinātības veidiem. Iegūtie rezultāti ir prezentēti 2.1.tabulā.

2.1. tabula

Atbilžu apkopojums jautājumam “Pēc Jūsu pieredzes, cik procentuāli pēdējos 12 mēnešos varētu būt nedeklarēts Jūsu atalgojums?”, procentos no gada ienākumiem katram nodarbinātības veidam atsevišķi

Nedeklarēto ienākumu % sadalījums	Pastāvīgs darbs oficiāli reģistrētā uzņēmumā	Pastāvīgs darbs kādā māsaimniecībā	Pastāvīgs darbs tuvākajam sociālajam lokam	Vienreizējs darbs oficiāli reģistrētā uzņēmumā	Vienreizējs darbs kādā māsaimniecībā	Vienreizējs darbs tuvākajam sociālajam lokam
nav	29	72	74	56	67	62
<10%	42	9	10	25	18	18
11–30%	5	6	3	8	4	5
31–50%	7	9	8	4	3	5
51–70%	5	1	1	2	2	2
>71%	12	3	4	5	6	8

No 2.1. tabulas secināms, ka vairāk ka 2/3 aptaujāto ir gūvuši mazākus vai lielākus nedeklarētus ienākumus strādājot pastāvīgā darbā oficiāli reģistrētā uzņēmumā. Var atzīmēt, ka starp tiem kas tādus ienākumus saņem lielākā daļa tomēr saņem nedeklarētus ienākumus minimālā apjomā – līdz 10%. Starp tiem, kas saņem nedeklarētus ienākumus veicot patstāvīgus darbus māsaimniecībās un tuvākajām sociālajām lokām – šādu tendenci nevar novērot, lai gan lielāka daļa tomēr norāda, ka tas ir mazāk ka puse. Attiecībā uz vienreizējiem darbiem, autori ir secinājuši ka situāciju nevar viennozīmīgi interpretēt un šajā jautājumā ir nepieciešami turpmāki pētījumi.

Hipotēzes pārbaudei tika izmantota divu faktoru dispersijas analīzi (skat 2.2. tabulu), ka rezultātā empīriskās F attiecības nepārsniedza F kritiskās robežas pie varbūtības 95%, ar ko nevar secināt, ka abu izraudzīto faktoru (nodarbinātības regularitātes un attiecību ar darba devēju) ietekme uz nedeklarētu ienākumu apjomu ir statistiski nozīmīga, vai arī ka būtu statistiski nozīmīga arī abu šo faktoru mijiedarbība.

Tabula 2.2.

Atbilžu apkopojuma jautājumā “Pēc Jūsu pieredzes, cik procentuāli pēdējos 12 mēnešos varētu būt nedeklarēts Jūsu atalgojums?” divfaktoru dispersijas analīzes rezultāti

ANOVA						
Izklīdes avots	SS	df	MS	F	P-value	F crit
Nodarbinātības veids	109,2025	1	109,2025	0,235487	0,627753	3,865048
Regularitāte	138,0625	1	138,0625	0,297722	0,585621	3,865048
Mijiedarbība	726,3025	1	726,3025	1,56622	0,211496	3,865048
Neizskaidrots	183636,91	396	463,7296			
Kopā	184610,4775	399				

Šajā anketas jautājumā iegūtie rezultāti tika papildus apstrādāti, lai aprēķinātu neregistrēto ienākumu daļu kopējos aptaujāto ienākumos - iegūtie rezultāti tika pārveidoti aprēķinot procentuālo iedaļu mediānu un sareizinot ar atbilžu procentuālo sadalījumu aptaujāto grupā (skat.2.3.tab.).

2.3. tabula

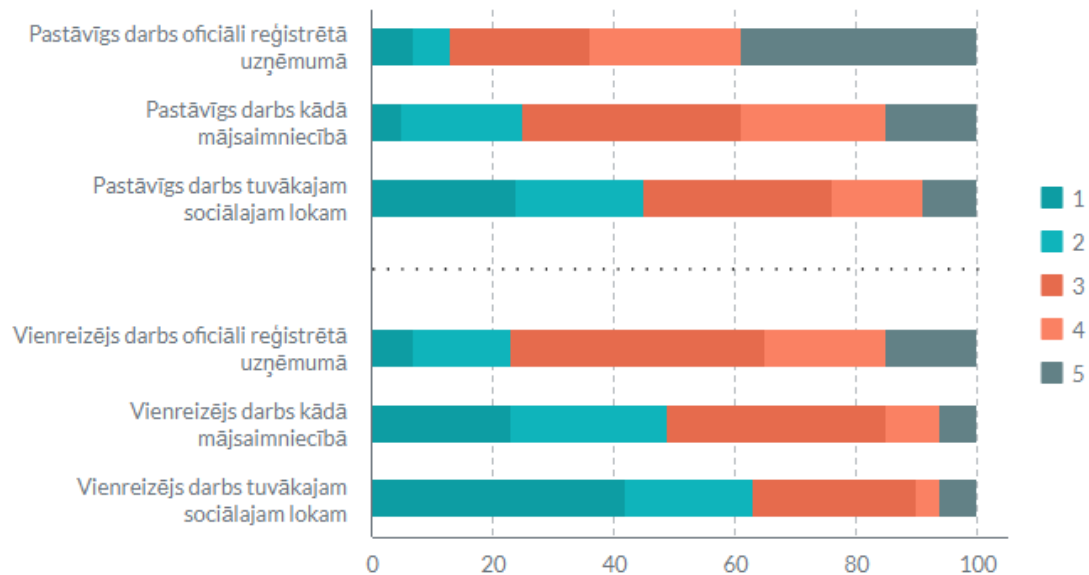
Nedeklarēto ienākumu iegūto gada ienākumu procentuālais sadalījums katram nodarbinātības veidam atsevišķi

Nedeklarēto ienākumu % sadalījums	Pastāvīgs darbs oficiāli reģistrētā uzņēmumā	Pastāvīgs darbs kādā mājāsaimniecībā	Pastāvīgs darbs tuvākajam sociālajam lokam	Vienreizējs darbs oficiāli reģistrētā uzņēmumā	Vienreizējs darbs kādā mājāsaimniecībā	Vienreizējs darbs tuvākajam sociālajam lokam
nav	2,10%	0,45%	0,50%	1,25%	0,90%	0,90%
<10%	1,05%	1,26%	0,63%	1,68%	0,84%	1,05%
11–30%	2,87%	3,69%	3,28%	1,64%	1,23%	2,05%
31–50%	3,05%	0,61%	0,61%	1,22%	1,22%	1,22%
51–70%	10,32%	2,58%	3,44%	4,30%	5,16%	6,88%
Kopā	19,39%	8,59%	8,46%	10,09%	9,35%	12,10%

No 2.3. tabulas datiem, secināms ka tikai 16% no visiem aptaujātajiem, kas strādāja kādā no nodarbinātības veidiem, ir deklarējuši visus ienākumus (8% netika nodarbināti un tādejādi nav saņēmuši nekādus ieņēmumus). Visvairāk nedeklarētie ienākumi ir iegūti no pastāvīga darba oficiāli reģistrētā uzņēmumā (19,39%). Vismazāk nedeklarētus ieņēmumus aptaujas dalībnieki ir saņēmuši no pastāvīga darba tuvākajam sociālajam lokam (8,46%), taču jāatzīmē, ka šādus ieņēmumus saņem ceturtdaļa no aptaujātajiem.

2.2.3. Kādi ir nosacījumi, pie kurām neregistrētā nodarbinātība var tikt legalizēta? Lai pārbaudītu izvirzītās H3₀: hipotēzes “piedāvājuma” daļu autori ir izvirzījuši šādu jautājumu “*Jūsaprāt, ja darba devējs zinātu, ka visi nozarē strādājošie pilnībā nomaksā visus nodokļus, tas veicinātu arī viņa labprātību pilnā nodokļu nomaksā?*”

Pirmā jautājuma atbilžu kopsavilkums ir atspoguļots 2.3. attēlā.

2.3. attēls. Atbilžu uz jautājuma “*Jūsaprāt, ja darba devējs zinātu, ka visi nozarē strādājošie pilnībā nomaksā visus nodokļus, tas veicinātu arī viņa labprātību pilnā nodokļu nomaksā?*” apkopojums Likerta 5 ballju skalā
1 - noteikti nepiekrītu, nodokļus tāpat nemaksās, un 5 - pilnībā piekrītu, tas atrisinās nedeklarētas nodarbinātības problēmu!

Vadoties no 2.3.attēlā respondentu atbildēm, lielāka pārliecība par motivācijas stiprināšanas efektivitāti ir iegūta vērtējot pastāvīgā darbā oficiāli reģistrētos uzņēmumos, kur to ar visaugstāko vērtējumu 5 balles novērtēja 39% respondentu. Savukārt, vienreizējos darbos tuvākajam sociālajam lokam 42% respondentu norādīja zemāko novērtējumu minētās izpratnes veicināšanai. Pārējos nodarbinātības veidos iniciatīva tika novērtēta vienlīdz nenoteicoši - vidēji ar 3 ballēm.

Informācija par datu kvantitatīvu novērtējumu ir izklāstīta 2.4.tabulā.

2.4. tabulā apvienotais vērtējums norāda, ka stingrākā ticība tam, ka apziņa par to ka visi nozarē strādājošie pilnībā nomaksā visus nodokļus, veicinātu labprātību pilnā nodokļu nomaksā, ir vērtējot patstāvīga darba reģistrēšanos. Patstāvīgā darba pie visām attiecībām ar darba devējiem apziņas stiprināšana tiek vērtējama kopumā pozitīvi (virs 50%) Savukārt, pie vienreizējiem darbiem, šāds vērtējums ir drīzāk negatīvs 50 un mazāk procenti. Pamatojoties uz šo informāciju, izvirzīto hipotēzi, ka

ja visi nozarē strādājošie pilnībā maksātu visus nodokļus, tas neveicinātu viņu labprātību pilnā nodokļu nomaksā nevar pilnībā ne apstiprināt, ne noliegt.

2.4. tabula

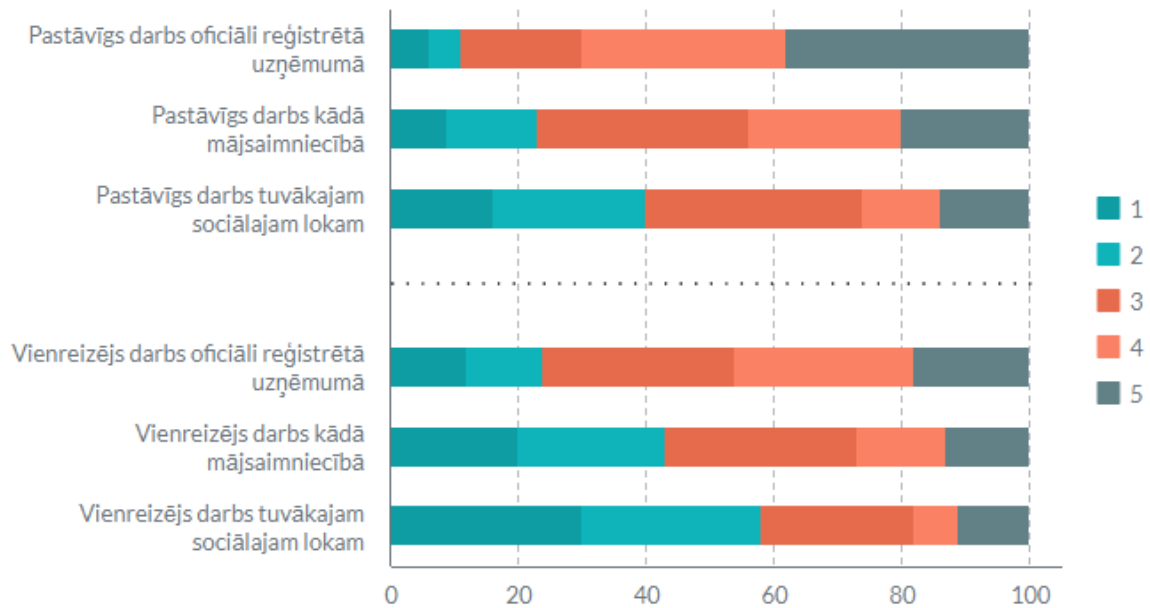
Atbilžu uz jautājuma “Jūsaprāt, ja darba devējs zinātu, ka visi nozarē strādājošie pilnībā nomaksā visus nodokļus, tas veicinātu arī viņa labprātību pilnā nodokļu nomaksā?” apkopojums Likerta 5 ballju skalā

Vērtējums	Pastāvīgs darbs oficiāli reģistrētā uzņēmumā	Pastāvīgs darbs kādā māsaimniecībā	Pastāvīgs darbs tuvākajam sociālajam lokam	Vienreizējs darbs oficiāli reģistrētā uzņēmumā	Vienreizējs darbs kādā māsaimniecībā	Vienreizējs darbs tuvākajam sociālajam lokam
1	7	5	24	7	23	42
2	6	20	21	16	26	21
3	23	36	31	42	36	27
4	25	24	15	20	9	4
5	39	15	9	15	6	6
Apvienotājs vērtējums	383	324	264	320	249	211
% no max	77%	65%	53%	64%	50%	42%
Apvienotājs vērtējums grupai	971			780		

1 - noteikti nepiekrītu, nodokļus tāpat nemaksās, un 5 - pilnībā piekrītu, tas atrisinās nedeklarētas nodarbinātības problēmu!

Līdzīgā respondentu atbilžu izkliede ir novērojama arī “pieprasījuma” hipotēzes daļai, kuru pārbaudei autori ir izvirzījuši jautājumu: “Jūsaprāt, ja sociāli būtu nepieņemams iegādāties precī/pakalpojumu, par kuru ir zināms, ka tā nodrošināšanai ir izmantota neregistrētā nodarbinātība, tas veicinātu ražotāja/pakalpojuma sniedzēja labprātību pilnā nodokļu nomaksā no tā nodarbināto algām?” Otrā jautājuma atbilžu kopsavilkums ir atspoguļots 2.4.attēlā.

2.4.attēla atspoguļotie aptaujas rezultāti parāda, ka kopumā respondenti vērtē iniciatīvu vidēji ar 3 ballēm. Visaugstākais novērtējums ar 4 un 5 ballēm šādai iniciatīvai ieguva pastāvīgā darbā oficiāli reģistrētā uzņēmumā. Vislielākā neticība, ka nodokļi tiktu nomaksāti šādas iniciatīvas ieviešanas rezultātā (vērtējot ar 1 balli), bija vienreizējā darbā oficiāli reģistrētā uzņēmumā, kur uz to norādīja 30% respondentu un ar 2 ballēm 28% respondentu.

2.4. attēls. Atbilžu uz jautājuma “Jūsaprāt, ja sociāli būtu nepieņemams iegādāties preci/pakalpojumu, par kuru ir zināms, ka tā nodrošināšanai ir izmantota neregistrētā nodarbinātība, tas veicinātu ražotāja/pakalpojuma sniedzēja labprātību pilnā nodokļu nomaksā no tā nodarbināto algām?” apkopojums, Likerta 5 balļu skalā.

(1 - noteikti nepiekrītu, nodokļus tāpat nemaksās, un 5 - pilnībā piekrītu, tas atrisinās nedeklarētas nodarbinātības problēmu!)

Informācija par datu kvantitatīvu novērtējumu ir izklāstīta 2.5. tabulā.

2.5. tabulā apvienotais vērtējums norāda, ka stingrākā ticība tam, ka apziņa par to ka pircēji labprātāk pirks preci no tiem kas pilnībā reģistrē savus nodarbinātus, veicinātu labprātību pilnā nodokļu nomaksā, ir vērtējot patstāvīga darba reģistrēšanos. Līdzīgi, ka “piedāvājuma” hipotēzes gadījuma, pastāvīgā darba pie visām attiecībām ar darba devējiem apziņas stiprināšana tiek vērtējama kopumā pozitīvi (virs 50%) Savukārt, pie vienreizējiem darbiem, šāds vērtējums ir svārstīgs.

legūto rezultātu interpretācija, neļauj ne apstiprināt, ne noliegt izvirzīto hipotēzi, ka ja sociāli būtu nepieņemams iegādāties preci/pakalpojumu, par kuru ir zināms, ka tā nodrošināšanai ir izmantota neregistrētā nodarbinātība, tas neveicinātu ražotāja/pakalpojuma sniedzēja labprātību pilnā nodokļu nomaksā no tā nodarbināto algām.

2.5. tabula

Atbilžu uz jautājuma “Jūsaprāt, ja sociāli būtu nepieņemams iegādāties preci/pakalpojumu, par kuru ir zināms, ka tā nodrošināšanai ir izmantota neregistrētā nodarbinātība, tas veicinātu ražotāja/pakalpojuma sniedzēja labprātību pilnā nodokļu nomaksā no tā nodarbināto algām?” apkopojums, Likerta 5 ballu skalā

Vērtējums	Pastāvīgs darbs oficiāli reģistrētā uzņēmumā	Pastāvīgs darbs kādā mājāsaimniecībā	Pastāvīgs darbs tuvākajam sociālajam lokam	Vienreizējs darbs oficiāli reģistrētā uzņēmumā	Vienreizējs darbs kādā mājāsaimniecībā	Vienreizējs darbs tuvākajam sociālajam lokam
1	6	9	16	12	20	30
2	5	14	24	12	23	28
3	19	33	34	30	30	24
4	32	24	12	28	14	7
5	38	20	14	18	13	11
Apvienotājs vērtējums	391	332	284	328	277	241
% no max	78%	66%	57%	66%	55%	48%
Apvienotājs vērtējums grupai	1007			846		

1 - noteikti nepiekrītu, nodokļus tāpat nemaksās, un 5 - pilnībā piekrītu, tas atrisinās nedeklarētas nodarbinātības problēmu!

Analizējot hipotēzi, ka neregistrētas nodarbinātības izplatība var atšķirties dažādos ekonomikas sektoros atkarībā no tā cik bieži un cik efektīvi tiek veiktas pārbaudes, autori ir izvirzījuši šādu jautājumu: “Kā Jūs raksturotu risku tikt atklātam no Valsts Ieņēmumu Dienesta puses, nodarbojoties ar neregistrētu nodarbinātību?” un analizēja atbildes divās dimensijās: (1) kopsakarībā ar nodarbinātības sektoru; un (2) kopsakarībā ar nodarbinātības veidu.

Atbilžu apkopojums pirmajai dimensijai ir atspoguļots 2.5.attēlā.

2.5. attēls. Atbilžu uz jautājumu “Kā Jūs raksturotu risku tikt atklātam no Valsts ieņēmumu dienesta puses, nodarbojoties ar neregistrētu nodarbinātību?” respondentu atbilžu vidējais novērtējums, standartnovirze un procentuālā izklaidē Likerta skalā,

1 (sarkanā)- VID nav nekādas izredzes piekļert šajā nozarē neregistrēto nodarbinātību un 5 (tumši zaļā)- esošajos apstākļos neregistrētā nodarbinātība viennozīmīgi tiks atklāta!

2.5.attēla atspoguļoto datu analīze norāda, ka kopumā respondenti nebija ļoti strikti savās atbildēs. Pilnībā noliedzošās un pilnībā apstiprinošās atbildes bija devuši vidēji attiecīgi 12% un 9% respondentu. Tas var liecināt, ka risks tikt atklātam dažādos ekonomikas sektoros, visticamāk var mainīties pie dažādiem ne ar ekonomisko sektoru saistītiem apstākļiem.

Starp izdalītājiem ekonomikas sektoriem, 75% aptaujāto uzskata ka vismazākās izredzes tiktu piekļertam neregistrējot savus ienākumus ir mājsaimniecības pakalpojumos (uzkopšana, dzīvnieku pieskatīšana). Mazākā mērā, bet tik pat pārliecinoši anketējamie ir izteikušies par “Bērnu/senioru/kopjamu cilvēku aprūpi un pieskatīšanu” kā arī “Lauksaimniecību”, tur skeptiski par VID iespējamiem panākumiem neregistrētas nodarbinātības atklāšana ir izteikušies attiecīgi 63% un 51% aptaujāto, bet pozitīvi VID iespējas novērtēja, attiecīgi, 12% un 14% respondentu.

Autori atzīmē, ka starp tiem respondentiem, kas ir norādījuši ka viņi gūst nedeklarētus ienākumus mājsaimniecībās un tuvāko paziņu lokā, kas parasti asociējās ar mājsaimniecības un kopšanas pakalpojumiem nav vienisprātis par to, ka viņu nedeklarēti ienākumi netiktu atklāti: mājsaimniecības

pakalpojumos 61% uzskata ka risks tiktu atklātam ir mazs vai nepastāv, 32% uzskata ka risks ir mērens un 7% (2 aptaujātie) no tiem, kas saņem šāda veida ienākumus uzskata ka viennozīmīgi kādreiz tiks pieķerti; aprūpes pakalpojumos ir līdzīgā situācija: 57% uzskata ka risks nepastāv vai ir zems, 32% to uzskata par mērenu un 11% (3 aptaujāti) uzskata ka risks tiktu atklātām pastāv.

Ka sektorus, kur neregistrēta nodarbinātību tiktu atklāta ar lielāku varbūtību respondenti norāda "Mazumtirdzniecības", "Viesnīcas, restorāni, kafējnīcas" un "Transporta pakalpojumus" - attiecīgi 56%, 55% un 40% aptaujāto norāda, ka neregistrētā nodarbinātība tajos tiktu atklāta; savukārt 16%, 16% un 26% uzskata, ka pastāv lielā varbūtība to neatklāt.

Ņemot vērā pietiekoši lielu atbilžu izkliedi, autori veica vienfaktora dispersijas analīzi (skat. 2.6. tabulu) ar kuru rezultātiem tika secināts, ka ar varbūtību 95% riska uztvere tikt atklātam no Valsts leņģemumu Dienesta puses, nodarbojoties ar neregistrētu nodarbinātību ir būtiski atšķirīga dažādās nodarbinātības jomās.

2.6. tabula.

Atbilžu uz jautājumu "Kā Jūs raksturotu risku tikt atklātam no Valsts leņģemumu dienesta puses, nodarbojoties ar neregistrētu nodarbinātību?" respondentu atbilžu dispersijas analīzes rezultāti

ANOVA						
<i>Izkliedes avots</i>	<i>SS</i>	<i>df</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>P-value</i>	<i>F crit</i>
Starp grupām	212,36	8	26,545	24,9942882	6,3732E-35	1,94877781
Ārpus grupām	946,28	891	1,06204265			
Kopējā	1158,64	899				

Autori papildus novērtēja vai pastāv atšķirības atbildot uz šo jautājumu starp tiem respondentiem, kas gūst nedeklarētus ienākumus un tiem, kas atzīst, kā šādu ienākumus saņem, salīdzinot šo grupu vidējas atbildes. Tomēr, ja vērtēt kopumā pēc nodarbinātības sfērām var pārsteidzoši pamanīt, ka tie respondenti, kas mājāsaimniecībās un sociālajā lokā vairāk svārstās uz to ka neregistrētā nodarbinātība tiktu atklāta, bet tie kas nav nodarbināti vai nodarbināti tikai vienreizējos darbos vairāk uzskata, ka ir lielā varbūtība ka neregistrētā nodarbinātība var netikt atklāta (skat.2.7. tabulu). Ņemot vērā ka 14% no respondentiem šobrīd nav nodarbināti, vai nodarbināti tikai vienreizējos darbos mājāsaimniecībās vai sociālajā lokā, bet atrodas darbaspējīgā vecumā, tas var liecināt par to ka būtu nepieciešams veicināt izpratni par VID darbības efektivitāti šajās iedzīvotāju grupās, lai veicinātu reģistrēšanos viņu turpmākajā nodarbinātībā.

2.7. tabula
Vidējā riska novērtēšana jautājumā “Kā Jūs raksturotu risku tikt atklātam no Valsts Ieņēmumu Dienesta puses, nodarbojoties ar neregistrētu nodarbinātību?” pēc nodarbinātības veida.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
nav nodarbināts	2,5	1,9	2,1	2,9	2,9	3,4	2,4	3,1	2,4
nodarbināts pastāvīgā darbā reģistrētajā uzņēmumā	3,1	2	2,5	3,2	3	3,6	2,6	3,7	2,6
nodarbināts vienreizējos darbos reģistrētajā uzņēmumā	2,5	2,5	2,5	2,5	2	2,5	2,5	2,5	1,5
nodarbināts pastāvīgi māsaimniecībās	3	2,2	2,8	3,2	2,5	3,2	3	3,2	2,5
nodarbināts vienreizējos darbos māsaimniecībās	3	2,5	3	3,5	3	3,5	3,5	3,5	1,5
nodarbināts pastāvīgi sociālajā lokā	3,2	2,4	2,8	3,6	2,6	3,6	3	3,4	2,6
nodarbināts vienreizējos darbos sociālajā lokā	2,8	1,8	2,2	2,5	3	3,5	2	2,5	1,8

*jo spilgtākā krāsa, jo lielāka pārliecība, ka esošajos apstākļos neregistrēta nodarbinātība viennozīmīgi tiks atklāta

1 – būvniecība; 2 – māsaimniecības pakalpojumi; 3- aprūpe; 4 – transports; 5 – skaistumkopšanas pakalpojumi; 6 – mazumtirdzniecība; 7 – remonts; 8 – izmitināšana/ēdināšana; 9 - lauksaimniecība

Autori ir pārbaudījuši blakushipotēzi, ka riska uztvere tikt atklātam no Valsts Ieņēmumu Dienesta puses, nodarbojoties ar neregistrētu nodarbinātību ietekmē arī faktors, kādās attiecībās ir šobrīd nodarbināta persona, veicot vienfaktora dispersijas analīzi (skat. rezultātus 2.8. tabulā) un secināja, ka ar varbūtību 95% šāda hipotēze nevar tikt noliegta.

2.8. tabula.

Vidējo svērtu atbildību uz jautājumu “Kā Jūs raksturotu risku tikt atklātam no Valsts Ieņēmumu dienesta puses, nodarbojoties ar neregistrētu nodarbinātību?” respondentu atbildību dispersija atkarība no nodarbinātības veida

ANOVA						
Source of Variation	SS	df	MS	F	P-value	F crit
Between Groups	4,063175	6	0,677196	2,676075	0,023559	2,265567
Within Groups	14,17111	56	0,253056			
Total	18,23429	62				

Autori izmantojot “prātā vētras” metodi ir identificējuši arī citas iespējamās traucējošās sociālās parādības, kas liedz legalizēt neregistrēto nodarbinātību un ir pārbaudījuši to ticamību uzdodot šādu jautājumu: “Jūsprāt, cik spēcīgi ir zemāk norādītie motīvi nedeklarētas nodarbinātības parādības nodrošināšanā?”. Tā atbildību apkopojums ir atspoguļots 2.8. attēlā.

2.6. attēls Jautājumā "Jūsaprāt, cik spēcīgi ir zemāk norādītie motīvi nedeklarētas nodarbinātības parādības nodrošināšanā?" respondentu atbilžu procentuālā izklidē Likerta 5 baļļu skalā

1 - tam nav nekādas nozīmes un 5 - tā viennozīmīgi ir viena no galvenajām motivācijām!

Analizējot 2.6.attēlu var secināt ka galvenie motīvi nedeklarētas nodarbinātības parādības nodrošināšanā ir tādi, ka abas puses (darba devējs un nodarbinātais) gūst labumu no darba neregistrēšanas (62% pozitīvo vērtējumu), nodarbināto neieinteresētība deklarēt darbu, saņemot pabalstus, maksājot alimentus u.c. (56% pozitīvo vērtējumu), vēlme neregistrēt darbu sezonas un vienreizējos darbos un vispārējā pieļaujamība neregistrēt neregulārus darbus (attiecīgi, 52% un 49% pozitīvo vērtējumu). Pārsteidzoši maza nozīme ir novērtēta šādiem motīviem: "Visi taču nedeklarē!" un "Nekas man par to nebūs" - vairāk ka puse respondentu novērtējusi ka šiem motīviem ir maza vai nav nekādas nozīme, tādejādi apstiprinot hipotēzes par solidaritāti, ka galvenā motivātorā noraidīšanu.

Analizējot vidējo motīvu novērtējumu starp sievietēm un vīriešiem netika pamanīta izteiktā atbilstoša izkliede, lai gan vīrieši vērtē visus motīvus vidēji augstāk kā sievietes. Savukārt, vērtējot motīvu novērtējumu izkliedi vecumu grupās (skat.2.6.tabulu) var pamanīt izteiktu novērtējuma pieaugumu paaugstinoties vecumam visās piedāvātās atbildēs, izņemot saistīto ar pabalstiem/alimentiem.

2.9. tabula

Vidējais motīva novērtējums jautājuma “Jūsaprāt, cik spēcīgi ir zemāk norādītie motīvi nedeklarētas nodarbinātības parādības nodrošināšanā?” pēc aptaujāto vecuma.

				
	15-24	25-40	41-62	>63
1. Abas puses (darba devējs un nodarbinātais) gūst labumu no darba neregistrēšanas	3,3	4,3	3,6	4,3
2. Sezonas un vienreizējos darbos nav vērts reģistrēt nodarbinātību	3,2	3,8	3,3	4
3. Tas ir pieņemami neregulārām darbam	3,1	3,7	3,4	3,9
4. Visi taču nedeklarē!	2,4	2	2,9	3,4
5. Nodarbinātie bieži ir ieinteresēti nedeklarēt darbu, ja saņem pabalstus, nevēlās maksāt alimentus u.c.	3,3	4	3,5	3,6
6. Nodarbinātā deklarēšana ir pārāk sarežģīta	2,5	2,8	3,3	4
7. Es nekādus labumus no nodokļu nomaksas negūstu un arī to negaidu	2,9	2,8	3,2	3,7
8. Nekas man par to nebūs!	2,4	2,1	3,1	3,1

*jo spilgtākā krāsa, jo lielāks vidējais novērtējums grupā ir motīvam

Analizējot vidējo motīvu novērtējumu grafisko novērtējumu autori ir pārbaudījuši blakushipotēzi, ka motīvu nedeklarētas nodarbinātības parādības nodrošināšanā, kuru uzskata par nozīmīgu ir atkarīga no aptaujāto vecuma, veicot vienfaktora dispersijas analīzi (skat. rezultātus 2.10. tabulā) un secināja, ka ar varbūtību 95% šāda hipotēze nevar tikt noliegta.

2.10. tabula.

Vidējais motīva novērtējuma jautājuma “Jūsaprāt, cik spēcīgi ir zemāk norādītie motīvi nedeklarētas nodarbinātības parādības nodrošināšanā?” dispersija atkarība no vecuma

ANOVA						
Source of Variation	SS	df	MS	F	P-value	F crit
Between Groups	4,063175	6	0,677196	2,676075	0,023559	2,265567
Within Groups	14,17111	56	0,253056			
Total	18,23429	62				

No aptaujas rezultātiem tika izvirzītas šādas tēzes diskusijām:

1) Latvijā pastāv izpratne par neregistrēto nodarbinātību, taču iecietība pret nepieciešamību reģistrēt nodarbinātību atšķiras no darba regularitātes un attiecībām ar darba devēju.

2) Neskatoties uz stingru pārliecību, ka pastāvīgā darbā oficiāli reģistrētā uzņēmumā gūtus ienākumus ir jāreģistrē, vairāk ka 2/3 aptaujāto ir guvuši nedeklarētus ienākumus strādājot šādu darbu. Tam par galveno iemeslu nevar uzskatīt solidaritātes motīvus, bet vairāk vai mazāk praktiskus: ieguvumus no darba nedeklarēšanas saņem gan darba devējs, gan darba ņēmējs, īpaši gadījumos kad darba ņēmējs izvairās no alimentu un citu ieturējumu nomaksas, vai arī kad tam ir iespēja saņemt pabalstus.

3) Attiecībā uz vienreizējiem un sezonāliem darbiem, kā arī darbiem kurus veic māsaimniecībās vai tuvākajām sociālajām lokām— nepastāv sociālais vienisprātis kā šādus darbus ir jāreģistrē un kā pastāv augsts risks tikt pieķertam nodokļu nemaksāšanā. Aptaujā parāda gan, ka šādi ienākumi neveido lielo nedeklarēto ienākumu daļu.

2.3. Diskusijas

Pētījuma rezultāti tika prezentēti un izdiskutēti RTU 61. Studentu zinātniski tehniskās konferences sekcijā «Nodokļi un muita», kas notika 20. aprīlī attālinātā režīmā, kurā piedalījās Latvijas Nodokļu konsultantu asociācijas un VID pārstāvji. VID atzinīgi novērtēja studiju projektu, aicinot detalizēti diskutēt par tā rezultātiem, kā arī iekļaut pētījuma atziņas VID rīcības plānā cīņai pret «aploksņu» algām. Darbs tika rekomendēts arī virzīšanai uz Latvijas Bankas rīkoto pētniecisko darbu konkursu.

Kopumā pētījuma rezultāti liecina ka Latvijas iedzīvotāji ir vienisprātis ka neregistrētā nodarbinātība pastāv, taču izpratne par to ko uzskatīt par neregistrēto nodarbinātību atšķiras. Galvenokārt, ir saprotams ka ir jāreģistrē pastāvīgi veicams darbs oficiāli reģistrētā uzņēmumā, savukārt darbs māsaimniecībās vai tuvākajam sociālajam lokam netiek viennozīmīgi uzskatāms par reģistrējamo. Līdzīgi tiek uztverti arī vienreizēji veicamie darbi. To reģistrēšana VID ir uztverama negatīvi, un it īpaši gadījumos, kad darbs tiek veikts māsaimniecībā vai tuvākā sociālā loka ietvaros.

Šajā saistībā neregistrētās nodarbinātības apkarošanai VID būtu ieteicams izvirzīt konkrēto metodoloģiju un skaidrojumu par to kādus darbus VID ir jāreģistrē un kādas darbības ir pieņemamas neregistrēt likuma ietvaros, vai arī noteikt konkrētu ieņēmumu un darbību regularitātes sliekšni, pēc kura neregulāro darbību veicējiem būtu jāmaksā nodokļi kā pašnodarbinātajai personai. VID skaidrojumos ir jāietver pēc iespējas vairāk dažādi ieņēmumu gūšanas veidi, piemēri, kā arī saites reģistrēšanās vietnei, lai iedzīvotājiem būtu iespēja ātri un ērti reģistrēt neregulāros ieņēmumus.

Pētījums norāda, ka, lai gan gandrīz visi respondenti apzinās, ka ieņēmumus no pastāvīga darba oficiāli reģistrētā uzņēmumā ir nepieciešams deklarēt VID, apmēram 3/4 daļas no respondentiem šādu nedeklarētus ieņēmumus gūst. Tikai 16% no visiem aptaujātajiem ir oficiāli reģistrējuši visus

ieņēmumus. Vēl sliktāka situācija ir ar citu veidu nodarbinātībā gūtiem ienākumiem, īpaši ar vienreizēju nodarbinātību mājsaimniecībās un darbiem, kuros var tikt iesaistīts tuvākais sociālais loks.

Diskusiju rezultātā secināts, ka nepieciešams izskatīt iespēju veikt stingrākus uzraudzības pasākumus nozarēs, kuras ir saistītas ar nodarbinātību mājsaimniecībās un darbus, kuros var tikt iesaistīts tuvākais sociālais loks, tādā veidā nedeklarēto darbu veicējiem paaugstināsies risks tikt atklātiem. Vērtējot šo iespēju jāraugās no lietderības principa, jo lielākā neregistrēto ienākumu apmērs ir iegūts no pastāvīga darba oficiāli reģistrētā uzņēmumā, bet vismazāk nedeklarēto ienākumu ir no pastāvīga darba tuvākajam sociālajam lokam. Pēc svērtās metodes visvairāk neregistrēti ieņēmumi ir saņemti pastāvīgā darbā oficiāli reģistrētā uzņēmumā (19,4%), kam seko vienreizējs darbs tuvākajam sociālajam lokam (12,1%) un vienreizējs darbs oficiāli reģistrētā uzņēmumā (10,1%). Ceturtajā vietā ir vienreizējs darbs mājsaimniecībā (9,4%), kam seko pastāvīgs darbs mājsaimniecībā (8,6%). Vismazāk neregistrēti ieņēmumi ir saņemti pastāvīgā darbā tuvākajam sociālajam lokam (8,5%)

Analizējot nosacījumus pie kurām neregistrētā nodarbinātība var tikt legalizēta ir ļoti maza ticība tam ka var panākt neregistrēto ienākumu mazināšanu ceļot augša iedzīvotāju pašapziņu par to ka nevajadzētu iegādāties preci/pakalpojumu, kurā nav nomaksāti daļa no nodokļiem. Īpaši maza ticība ir šādam pasākumam attiecībā uz vienreizējiem darbiem, darbiem mājsaimniecībā un tuvākajam sociālajam lokam. Autoru ieskatā represīvas metodes te strādātu efektīvāk. Vienlaicīgi, autori vērs uzmanību, kā jaunākā gājuma cilvēki (15 – 40) ir vairāk sociāli atbildīgi, līdz ar to viņi pauda cerību, ka nodrošinot regulāras apmācībās skolās, kas veicinātu nākotnes nodokļu maksātāju izpratni par godprātīgu nodokļu nomaksu, nākotnē kļūs sociāli nepieņemami ieņēmumus neregistrēt.

Vairāk cerīgā izskatās aktivitāte veicināt izpratni par to, ka nozarē strādājošie pilnībā nomaksās nodokļus ja tajā ir vispārpieņemts maksāt nodokļus: apmērām 40% no aptaujātiem to novērtēja ar augsto novērtējumu pastāvīgā darbā oficiāli reģistrētos uzņēmumos, bet tik pat daudz aptaujāto ka vienreizējam darbam tuvākajam sociālajam lokam, šāda aktivitāte nebūs piemērota. Pārējos nodarbinātības veidos iniciatīva tika novērtēta vidēji ar 3 ballēm. Tādēļ autori piedāvā VID aktualizēt preventīvus pasākumus un informatīvās kampaņas medijos, kas iedzīvotājiem regulāri atgādinātu sociālo atbildību par preci/pakalpojumu iegādi no uzņēmumiem kas neizmanto neregistrēto nodarbinātību un atgādinātu darba devējiem par darba attiecību tiesiskajiem aspektiem.

Vērtējot situāciju ar neregistrēto nodarbinātību Latvijā, autori ir secinājuši, ka tā izplatība svārstās atkarībā no nodarbinātības veidā: visvairāk nedeklarēto ienākumu ir iegūti no pastāvīga darba oficiāli reģistrētā uzņēmumā (19,39%). Šādus ienākumus ir guvuši 71% respondentu. Vismazāk nedeklarētus ieņēmumus aptaujas dalībnieki ir saņēmuši no pastāvīga darba tuvākajam sociālajam lokam (8,46%), šādus ieņēmumus saņēma 26% no aptaujātajiem. Turklāt, autori ir atzīmējuši, ka VID ir mazas izredzes piekert neregistrētus ienākumus mājsaimniecības pakalpojumos, cilvēku aprūpē mājas apstākļos, kā arī lauksaimniecībā, kur visticamāk ka ienākumi tiek gūti tieši no tuvākā sociālā loka. Tāpēc autoru

rekomendācija, būtu nevis pastiprināt nodokļu kontroli, bet gan piedāvāt nodokļu atvieglojumus izpildot šādus darbus, lai veicinātu ieinteresētību samaksāt nodokļus.

Galvenie motīvi nedeklarētas nodarbinātības parādības nodrošināšanā ir tādi, ka abas puses (darba devējs un nodarbinātais) gūst labumu no darba neregistrēšanas, nodarbināto ieinteresētība nedeklarēt darbu, saņemot pabalstus, maksājot alimentus u.c., vēlme neregistrēt darbu sezonas un vienreizējos darbos un vispārējā pieļaujamība neregistrēt neregulārus darbus. Lielākā daļa no respondentiem, kuri norādīja lielo risku tikt pieķertam neregistrējot savus ienākumus, uzskata šos motīvus par nozīmīgiem. Tikai daži no aptaujātiem uzskata motīvu "man nekas par to nebūs" par spēcīgu nedeklarētas nodarbinātības parādības nodrošināšanā, un vienlaikus uzskata, ka risks tikt atklātam no VID puses ir liels. Neapstiprinājās hipotēze, ka ieņēmumus neregistrē jo tādā ir sociālā vienprātība "visi taču nedeklarē!". Tādēļ autori uzskata, ka VID darbība attiecībā uz kontroli un sociālās izpratnes motivāciju ir vērtējama pozitīvi. Vienlaicīgi autori aicina pievērst uzmanību iedzīvotājiem, kas saņem valsts pabalstus vai maksā alimentus, jo tiem ir izteiktā motivāciju ienākumus nedeklarēt, kā arī popularizēt piemērus, kā, tiktu atklāti neregistrēti darbi arī vienreizējos darbos, jo šajos darbos, aptaujātie neuzskata lielu risku tikt atklātiem no VID puses.

SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI

- 1) Teorētiskās atziņas par neregistrētas nodarbinātības definīciju un klasifikāciju dažādās valstīs ir atšķirīgās. Latvijā šobrīd esoša definīciju nevar uzskatīt par sociāli atbalstāmo, jo neregistrētas nodarbinātības uztvere būtiski atšķiras atkarībā no nodarbinātības regularitātes un attiecībām ar darba devēju. Šajā saistībā autoru ieteikums ir definēt, skaidrot un regulēt savādāk pastāvīgo un regulāro nodarbinātību, kā arī darbu oficiālajā uzņēmumā, mājsaimniecībās un tuvākajām sociālajām lokām. Vienlaicīgi, jāievēro secinājumu, ka definējums, un tā skaidrojumi nevar būt noteicoši instrumenti neregistrētas nodarbinātības apkarošanai, jo 68% no respondentiem, kas atzīst par negodprātīgu neregistrēt kādu nodarbinātības veidu paši tomēr bija saņēmuši nedeklarētu ieņēmumus no šāda veida darbiem.
- 2) Labklājības ministrija nedeklarētas aktivitātes šobrīd klasificē no juridiskā viedokļa, proti, līguma esamība, uzskaites esamība, ienākumu veids u.c. Darba gaita gan apstiprinājās hipotēze, ka sociālā uztverē pastāv atšķirības starp nodarbinātību regularitāti un attiecībām ar darba devēju. Autori, pauž viedokli, ka darbus mājsaimniecībās un tuvākajām sociālajām lokām ir jāreģistrē ar specifiskiem - motivējošiem - nosacījumiem.
- 3) Pētījumā iegūti rezultāti par neregistrēto ienākumu apjomiem neatšķiras būtiski no Putniņa un Saukas (2018) pētījumā iegūtiem rezultātiem. Ar pētījuma gaitā pieņemto kļūdu var secināt ka 2/3 iedzīvotāju gūst kādus nedeklarētus ienākumus, taču lielāka daļa no tiem nepārsniedz 10% no konkrētā veida ienākumiem. Statistiski nevar pierādīt, ka neregistrēto ienākumu apjoms būtu tieši saistīts ar nodarbinātības regularitātes un attiecību veidu ar darba devēju, lai gan ņemot vērā, ka kopumā lielākus ienākumus iedzīvotāju gūst no pastāvīgā darba oficiāli reģistrētā uzņēmumā, tad ir lietderīgāk koncentrēties tieši uz šā nodarbinātības veida.
- 4) Var uzskatīt, ka neregistrētas nodarbinātības riska tikt atklātam no Valsts ieņēmumu dienesta puses uztvere atšķiras dažādos ekonomikas sektoros, turklāt šī uztvere atšķiras atkarībā no šobrīd esoša nodarbinātības statusā (nestrādājot, vai strādājot neregulāri riska uztvere samazinās). Tātad, var rekomendēt, ka sociālās kampaņas tiktu koncentrētas nodarbināto vidū.
- 5) Solidaritātes *Pfau-Effinger* (2019) nozīmē motīvu nevar uzskatīt par vadošo motīvu Latvijā, abas: "piedāvājuma" un "pieprasījuma" hipotēzes daļas nevarēja apstiprināt, lai gan varēja novērot, ka stingrākā pārliecība par "solidaritātes" ietekmi ir patstāvīgā darbā, īpaši oficiāli reģistrētā uzņēmumā. Pārbaudot citus motīvus, secināms, ka Latvijā ir nozīmīgi praktiski motīvi: "savstarpējais izdevīgums", "maksāju alimentus, saņēmu pabalstu" u.c.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS

1. Colin C. Williams and Piet Renooy (2014). *Measures to tackle undeclared work in the European Union* [online]. ResearchGate publication 17 May 2014 [accessed 20 September 2019]. Available at: https://www.researchgate.net/publication/241754005_Measures_to_Tackle_Undeclared_Work_in_the_European_Union
2. Gorža, Z (2003). Statistika. Rīga: Latvijas Universitāte.
3. ES struktūrfondu nacionālās programmas “Darba tirgus pētījumi” (2007) [tiešsaiste]. Projekts “Neregistrētās nodarbinātības novērtējums”. 59., 71., lpp. [skatīts 22.09.2019]. Pieejams: <http://212.70.163.244/upload/esf/nernod280320071.pdf>
4. Helmane, I., (2019) [tiešsaiste]. *Ēnu ekonomika aug. Kā to mazināt?* [skatīts 20.08.2019]. Pieejams: <https://lvportals.lv/norises/304301-enu-ekonomika-aug-ka-to-mazinat-2019>
5. LR Labklājības ministrija. [tiešsaiste]. *Neregistrētā nodarbinātība*. [skatīts 08.09.2019]. Pieejams: <http://www.lm.gov.lv/lv/darbiniekiem/neregistreta-nodarbinatiba>
6. *Neregistrētā nodarbinātība* [tiešsaiste]. Latvijas republikas labklājības ministrijas mājaslapa [skatīts 2019.g. 30. septembrī]. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/darba_tirgus/darba_tirgus/petijumi/neregistreta_nodarbinatiba.pdf
7. *Neregistrētā nodarbinātība* [tiešsaiste]. Latvijas republikas labklājības ministrijas mājaslapa [skatīts 2019.g. 19. septembrī]. Pieejams: <http://www.lm.gov.lv/lv/darbiniekiem/neregistreta-nodarbinatiba>
8. *Neregistrētā nodarbinātība Latvijā – dati, tendences, situācijas analīze* (2014) [tiešsaiste]. Valsts darba inspekcijas direktora prezentācija. [skatīts 22.09.2019]. Pieejams: https://www.slideshare.net/Valsts_darba_inspekcija/neregistr- nodarbinatiba-latvij-dati-tendences-situcijas-analze
9. *Neregistrētas nodarbinātības tendences Latvijā* (2016) [tiešsaiste]. Valsts darba inspekcijas direktora prezentācija. [skatīts 2019.g. 30.septembrī]. Pieejams: https://www.slideshare.net/Valsts_darba_inspekcija/neregistrts-nodarbinatibas-tendences-latvij
10. Pfau-Effinger, B. (2019). *Varieties of undeclared work in European Societies* [online]. British Journal of Industrial Relation, 47:1, March 2009 0007–1080 pp. 79–99 [accessed 15 November 2019]. Available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-8543.2008.00711.x>
11. Popescu, M. E., Cristescu, A. (2016). *Determinants of undeclared work in the EU Member States* [online]. Procedia Economics and Finance, July 2016 pp. 520–525 [accessed 30 September 2019]. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212567116302945>
12. Putniņš, Sauka (2018). *Measuring the shadow economy using company managers*. [tiešsaiste]. Pieejams: https://www.sseriga.edu/sites/default/files/201905/SSErīga_%C4%92nu_ekonomika_indeks_2018.pdf
13. *Undeclared work* (2019) [online]. European Commission homepage. [accessed 3 November 2019]. Available at: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1298&langId=en>
14. *Valsts darba inspekcijas 2018. gada darbības pārskats* (2019) [tiešsaiste]. Valsts darba inspekcijas mājaslapa [skatīts 2019. gada 15. novembrī]. Pieejams: http://www.vdi.gov.lv/files/2018_gada_darbibas_parskats.pdf
15. VID pētījums (2019) [tiešsaiste]. *Darba algas nodokļu plaša vispārējā nodokļu režīmā strādājošiem („aplokšņu” alga) 2018. gads*. [skatīts 20.08.2019]. Pieejams: <https://www.vid.gov.lv/lv/nodoklu-plaisu-apmeri>

Pielikumi

1. pielikums

Anketa

Sveicināti!

RTU studiju projekta ietvaros mums (RTU maģistra studentu grupai) būtu nepieciešams veikt apsekošanu, lai noskaidrotu neregistrētas nodarbinātības izplatību Latvijā un tās sociālo atbalstu. Lūdzam Jūs veltīt aptuveni desmit minūtes laika, lai aizpildītu šo anketu, kas palīdzēs mums atbildēt uz pētījuma jautājumiem.

Mēs apzināmies, ka mūsu pētījums tiek veikts par ļoti jūtīgu tēmu, tāpēc ar visu atbildību norādām, ka visas sniegtās atbildes būs reģistrētas un apstrādātas absolūti anonīmi. Anketēšanas rezultāti tiks izmantoti tikai un vienīgi sociālo parādību izpētei un nekāda gadījumā netiks nodotas neapkopotā veidā nevienai trešajai personai!

Ļoti augsti novērtēsim Jūsu atsaucību un palīdzību mūsu studiju projekta izstrādē!

1. Vai Jūs piekrītat, ka Latvijā pastāv neregistrētā nodarbinātība, kas ir nodarbinātība bez darba līguma vai ar darba līgumu, bet ar daļēji nenomaksātiem nodokļiem?

- Jā
- Nē
- Piekrītu, ka pastāv, bet nepiekrītu tādai definīcijai

2. Jūsprāt, kādā/os gadījumā/os darbs būtu jāreģistrē Valsts Ieņēmumu Dienestā Jums vai Jūsu darba devējām?

Iespējamās vairākas atbildes.

- Pastāvīgs darbs oficiāli reģistrētā uzņēmumā
- Vienreizējs darbs oficiāli reģistrētā uzņēmumā
- Pastāvīgs darbs kādā mājsaimniecībā
- Vienreizējs darbs kādā mājsaimniecībā
- Pastāvīgs darbs tuvākajam sociālajam lokam (kaimiņi, ģimene, draugi vai paziņas)
- Vienreizējs darbs tuvākajam sociālajam lokam (kaimiņi, ģimene, draugi vai paziņas)

3. Pētījumi norāda, ka daži darba devēji dod priekšroku maksāt daļu no algas skaidrā naudā, nedeklarējot to. Pēc Jūsu pieredzes, cik procentuāli pēdējos 12 mēnešos varētu būt nedeklarēts Jūsu atalgojums?

Lūdzu, norādīt katram nodarbinātības veidam atsevišķi procentos no gada ienākuma.

	<10%	11 - 30%	31 - 50%	51- 70%	>71%
Pastāvīgs darbs oficiāli reģistrētā uzņēmumā					
Vienreizējs darbs oficiāli reģistrētā uzņēmumā					
Pastāvīgs darbs kādā mājsaimniecībā					

Vienreizējs darbs kādā mājsaimniecībā					
Pastāvīgs darbs tuvākajam sociālajam lokam (kaimiņi, ģimene, draugi vai paziņas)					
Vienreizējs darbs tuvākajam sociālajam lokam (kaimiņi, ģimene, draugi vai paziņas)					

4. Jūsaprāt, ja darba devējs zinātu, ka visi nozarē strādājošie pilnībā nomaksā visus nodokļus, tas veicinātu arī viņa labprātību pilnā nodokļu nomaksā?

Lūdzu, norādīt katram nodarbinātības veidam atsevišķi 5 baļļu skalā, kur 1 - noteikti nepiekrītu, nodokļus tāpat nemaksās, un 5 - pilnībā piekrītu, tas atrisinās nedeklarētas nodarbinātības problēmu!

	1	2	3	4	5
Pastāvīgs darbs oficiāli reģistrētā uzņēmumā					
Vienreizējs darbs oficiāli reģistrētā uzņēmumā					
Pastāvīgs darbs kādā mājsaimniecībā					
Vienreizējs darbs kādā mājsaimniecībā					
Pastāvīgs darbs tuvākajam sociālajam lokam (kaimiņi, ģimene, draugi vai paziņas)					
Vienreizējs darbs tuvākajam sociālajam lokam (kaimiņi, ģimene, draugi vai paziņas)					

5. Jūsaprāt, ja sociāli būtu nepieņemams iegādāties precis/pakalpojumu, par kuru ir zināms, ka tā nodrošināšanai ir izmantota neregistrētā nodarbinātība, tas veicinātu ražotāja/pakalpojuma sniedzēja labprātību pilnā nodokļu nomaksā no tā nodarbināto algām?

Lūdzu, norādīt katrai nozarei veicināšanas ietekmi 5 baļļu skalā, kur 1 - noteikti nepiekrītu, nodokļus tāpat nemaksās, un 5 - pilnībā piekrītu, tas atrisinās nedeklarētas nodarbinātības problēmu!

	1	2	3	4	5
Pastāvīgs darbs oficiāli reģistrētā uzņēmumā					
Vienreizējs darbs oficiāli reģistrētā uzņēmumā					
Pastāvīgs darbs kādā mājsaimniecībā					
Vienreizējs darbs kādā mājsaimniecībā					
Pastāvīgs darbs tuvākajam sociālajam lokam (kaimiņi, ģimene, draugi vai paziņas)					
Vienreizējs darbs tuvākajam sociālajam lokam (kaimiņi, ģimene, draugi vai paziņas)					

6. Kā Jūs raksturotu risku tikt atklātam no Valsts Ieņēmumu Dienesta puses, nodarbojoties ar neregistrētu nodarbinātību?

Lūdzu, norādīt katrai nozarei risku vērtību atsevišķi 5 baļļu skalā, kur 1 - VID nav nekādas izredzes pieņemt šajā nozarē neregistrēto nodarbinātību un 5 - esošajos apstākļos neregistrētā nodarbinātība viennozīmīgi tiks atklāta!

	1	2	3	4	5
Būvniecības pakalpojumos					
Mājsaimniecības pakalpojumos (uzkopšana, dzīvnieku pieskatīšana)					
Bērnu / senioru / kopjamu cilvēku aprūpē un pieskatīšanā					
Transporta pakalpojumos					
Skaistumkopšanas pakalpojumos					
Mazumtirdzniecībā					
Remonta pakalpojumos					
Viesnīcas, restorāni, kafejnīcas					
Lauksaimniecība					

7. Jūsaprāt, cik spēcīgi ir zemāk norādītie motīvi nedeklarētas nodarbinātības parādības nodrošināšanā?

Lūdzu, norādīt katram motīvam ietekmi atsevišķi 5 baļļu skalā, kur 1 - tam nav nekādas nozīmes un 5 - tā viennozīmīgi ir viena no galvenajām motivācijām!

	1	2	3	4	5
Abas puses (darba devējs un nodarbinātais) gūst labumu no darba neregistrēšanas					
Sezonas un vienreizējos darbos nav vērts reģistrēt nodarbinātību					
Tas ir pieņemami neregulārām darbam					
Visi taču nedeklarē!					
Nodarbinātie bieži ir ieinteresēti nedeklarēt darbu, ja saņem pabalstus, nevēlās maksāt alimentus u.c.					
Nodarbinātā deklarēšana ir pārāk sarežģīta					
Es nekādus labumus no nodokļu nomaksas negūstu un arī to negaidu					
Nekas man par to nebūs!					

Aptauja ir beigusies, lūdzam, vēl atbildēt tikai uz dažiem jautājumiem, kas palīdzēs mums izprast neregistrētas nodarbinātības dažādību dažādās sociālajās grupās!

8. Lūdzu, norādiet savu dzimumu

Sieviete

Vīrietis

9. Lūdzu, norādiet savu vecuma grupu

- 15 – 24 gadi
- 25 – 40 gadi
- 41 – 62 gadi
- >64 gadi

10. Kāds ir Jūsu pašreizējais statuss?

- Pastāvīgs darbs oficiāli reģistrētā uzņēmumā
- Vienreizējs darbs oficiāli reģistrētā uzņēmumā
- Pastāvīgs darbs kādā mājsaimniecībā
- Vienreizējs darbs dažādās mājsaimniecībās
- Pastāvīgs darbs tuvākajam sociālajam lokam (kaimiņi, ģimene, draugi vai paziņas)
- Vienreizējs darbs tuvākajam sociālajam lokam (kaimiņi, ģimene, draugi vai paziņas)
- Neesmu nodarbināts